

РАННИТЕ МОНЕТИ В ГОЛЯМОТО СРЕБЪРНО СЪКРОВИЩЕ ОТ СЕРДИКА

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА

През 2015 година при редовни археологически проучвания на обект „Света Неделя“ – север¹ бе открито голямо монетно съкровище (Кацарова, Горянова, Станев 2016, 550)¹. То се състои от 2982 сребърни и 5 бронзови монети, които бяха поставени в керамично гърне с червенолаково покритие, върху което с гръцки букви е издраскано името на Селвий Калист, който най-вероятно е собственикът на това богатство². Монетите се датират във II в. пр.Хр. – III в. сл.Хр.

Предвид историята на антична Сердика, новооткритото съкровище не е изненада за изследователите, но засега то е най-многобройното от този период, придобито при археологически разкопки, в ясна стратифицирана среда. През същата година при разкопките на „Ларгото“ бе намерена и находка от 15 римски републикански и императорски денара (Стоянова, Прокопов 2018, 331 – 342)³.

Съкровището от „Света Неделя“ се отнася към определения „смесен“ тип и включва три групи монети – римски републикански и императорски денари и бронзови провинциални монети от най-малък номинал⁴. Последните отличават разглежданото съкровище от досега откритите в страната (IRRCNBulg 2002, №№ 72 – 99; Раупов 2013, 255 – 273).

В настоящата статия са разгледани най-ранните монети от находката – римските републикански денари, императорските денарии от Юлиево-Клавдиевата династия (27 г. пр.Хр. – 68 г. сл.Хр.) и годишната на четиримата императори (68 – 69) до император Веспасиан, основателя на династията на Флавиите (69 – 96).

¹ Благодаря на д-р Веселка Кацарова за възможността да обработя и публикувам монетите.

² През 2015 г. на обект „Ларго“ бе открита още една находка от смесен тип – 15 броя римски републикански и императорски денари (Стоянова, Прокопов 2018, 331 – 341).

³ Досега от Сердика и района има сведения за открити 6 монетни находки от Рим република и 72 от Рим империя (Теодосиев 2017, 1, 581, 586, 591, 592, 594, 596).

⁴ Възможност за идентификация дават две монети на Каракала и Гета вероятно от периода (209 – 211) сечени в Сердика.

Анализ на находката:

Хронологически най-ранни са шест републикански денара с имената на монетните магистрати *L. Calpurnius Piso Caesoninus* and *Q. Servilius Caepio* (100 г. пр.Хр.), *L. Marcivs Philippvs*, *P. Clodius M.f. Turrinus*, *Marcus Aemilius Lepidus*, а тези на римската империя принадлежат на 18 императора, 2 цезара и 10 императрици. Най-малък е броят на принадлежащите към Юлиево-Клавдиевата династия, а най-многобройни са екземплярите от Нерва-Антониновото време⁵.

Съкровището от Сердика има отделни прилики с най-голямата засега находка, открита при археологически проучвания, тази от Павликени, която включва 3,722 бр.⁶

Най-ранната монета в съкровището (№ 1)⁷ е на *L. Calpurnius Piso Caesoninus* and *Q. Servilius Caepio* 100 г. пр.Хр.⁸ (Crawford 1974, 330/ 1b) (**Табло I 1a, б**) На лицето на денара са представени двама квестори – на Рим, *Q. Servilius Caepio* и на Остия, *L. Calpurnius Piso*, седнали на кресла между житни стъбла. Това изображение тематично е свързано с решението на сената, според което, двамата квестори трябвало да представят и обнародват нов закон за закупуване на зърно, за което получили пари, както и за финансиране на същия закон. Този факт се потвърждава от съкращението в отреза на реверса под изображенията на двамата квестори: AD FRV EMV EX SC (*Ad frumentum emundum Ex Senatus Consulto*). Денари от същия тип са открити в съкровищата от Тополово, Пловдивско (Златарева, 1963, 163, № 4) и Стояново, Ловешко (CCCHBulg. 2007, № 295).

Следват два денара на *L. Marcivs Philippus* 56 г. пр. Хр (Crawford 1974, 425/ 1) (**Табло I 2a,b – 3a,b**). Според изворите рода на *Marcia* произлиза от *Ancus Marcius*, четвъртия римски цар, за когото се казва, че е първият, който прокарва вода в Рим, посредством акведукт. Конната статуя е на *Q. Marcius Rex*, който имал поръчка от Сената, докато е бил претор през 144 г. пр.Хр., да поправи старите акведукти и да построи нов, който да захранва Капитолия. Този акведукт е известен като *Aqua Marcia*.

⁵ В настоящото изложение се спирам на отделни въпроси, които повдига анализа на монетите.

⁶ Това са 6 римски републикански денари – най-ранен е на Марк Антоний и Октавиан (75 г. пр.Хр. – 41 пр.Хр.); 4 бр. легионерски емисии на Марк Антоний (32 г. пр.Хр.) (Цочев 1997; IRRCHBulg 2002, 58, № 92), а римските императорски денари са от Нерон, Галба, Отон... до Луций Вер и Луцила 161 г. (IRRCHBulg 2002, 58, № 92). Голяма находка от 1500 монети от Петченица (Исперих), също има прилики със съкровището от Сердика – денар на Марк Антоний (32 – 31 BC) , от Нерон до Каракала (IRRCHBulg 2002, 59, № 93).

⁷ Това са номерата в каталога към статията.

⁸ Всички римски републикански денари в настоящата статия са определени и датирани по М. Н. Crawford. Roman Republican Coinage (RRC). Cambridge, 1974.

Монети със същите характеристики са познати от находката от Смолян (Прокопов 1991, 30, № 823; IRRCHBulg, 2002, №. 61; CCCNBulg, 2011, № 1205)

Следващите две монети № 4 – 5 на *P. Clodius M.f. Turrinus* 42 г. пр. Хр (Crawford 1924, 494/23) (**Табло I 4а,б – 5а,б**) се срещат по-често като единични екземпляри или в колективни находки в България (Златарева 1963, 163, №№ 3 – 4; Доткова 2008, 2 екз. №№ 42, 43 – Tabl. IX/ 8 – 9; IRRCHBulg, 2002, № № 25, 26, 27, 30; 41; CCCNBulg, 2007, № 339; CCCNBulg, 2011, № 1197).

Хронологически се нарежда денарът на *M. Aemilius Lepidus u Octavian* – 42 г. пр. Хр. (Crawford 1974, 495/ 2d) (**Табло I 6а, б**). Това е рядка монета, според информацията на Британския музей (<http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford5-2.html>). *Marcus Aemilius Lepidus* (89 или 88 г. пр.Хр. – 13 или 12 г. пр. Хр.) е римски патриций, член на Втория триумвират и Понтифекс максимус (Weigel 1992, 9 – 10, 98).

Следва монета на Август като император, сечена през 18 г. пр. Хр. в Испания (вероятно *Colonia Patricia*)⁹. (**Табло I 7а, б**)

Горе разгледаните монети се откриват рядко в колективни находки и единично. Седемте екземпляра са сравнително добре запазени, слабо изтрити, което показва краткото им участие в монетното обращение.

Хронологически в находката следват шест денара на император Нерон (54 – 68), които са по-износени от предходните парични знаци, но по това си приличат с монетите на следващите императори управлявали през 69 г. – Галба (юни 68 – януари 69) и Вителий (април 69 – 20 декември 69). Тези наблюдения пораждаат редица въпроси относно „попълването“ на находката във времето. Предвид добре запазените най-ранни монети, то екземплярът на Август, като качество се доближава до „републиките“ и не само, предвид хронологията на следващите монети, които са отсечени след повече от осем десетилетия. Възможно е седемте денара първоначално да са оформяли малко съкровище, към което впоследствие са прибавени по-късните монети, които според износените им ядра са били по-дълго в обращение.

Според Йорданка Юркова републиканските денари са засвидетелствани в циркуляционния поток на българските земи чак до времето на император Клавдий (Youroukova 1993, 343 – 356). Изследванията на Евгени Паунов показват, че този период е по-дълъг и на пазарите в Римската империя нормално „републиките“ циркулират най-масово, заедно с императорските монети – от Марк Антоний и Август до Траян (когато много от силно затритите „ре-

⁹ Повече информация за периода виж в Goodman 1997; Jeffrey Tatum 2008.

публики” били изтеглени от обращение и претопени от централната монетарница в Рим), а някои от тях са циркулирали свободно и до времето на Северите, понякога и докъм 250 г., като находката от Река Девня (Паунов 2018, 8 – 15 и цитираната там литература: Mouchmoff 1934, *passim*, IRRCHBulg. 2002, 48 – 50, по. 75, и други трудове – Depeyrot 2004, *passim*; IRRCHBulg. 2002 – специално находките *mix* с №№ 72 – 99).

При находки с римски републикански и императорски денари, обикновено първите са силно износени, поради дългото им участие в обращение. При находката от Сердика налице е „нелогичната“ ситуация, при която ранно датиранияте монети са по-добре запазени от хронологически следващите ги. Това е основание да предположи, че монетите сечени пр. Хр., са представлявали малко съкровище от седем сравнително редки монети, при които два от екземплярите се дублират. Собственикът или собствениците са го съхранявали като ценност, а с времето наследниците са прибавяли другите монети¹⁰. В подкрепа на тази идея се явява едно малко съкровище от 11 монети, съхранявано в музея на Трансилвания. В неговия състав са включени монети, като тези от находката в Сердика, на *L. CALPVRNIVS PISO, Q. SERVILIVS CAEPIO, 100 BC, Rome*; 3 монети на *P. CLODIVS, 42 BC, Rome*; 2 монети на *AVGVSTVS, 29 – 27 BC, Spain* (Găzdac, Călian, Alföldy-Găzdac 2008, 53).

Монетите на император Нерон (54 – 68)¹¹, последният император от Юлиево – Клавдиевата династия¹², са сечени в последните години от неговото управление:

64 – 65 г. – 2 бр. (RIC I², № 53); 64 – 65 г. – 1 бр. (RIC I², № 55); 65 – 66 г. – 2 бр. (RIC I², № 60) и 67 – 68 г. – 1 бр. (RIC I², № 71). Върху пет от монетите надписът върху лицето е *NERO CAESAR AVGVSTVS* и една с *IMP NERO CAESAR AVG P P* (№№ 8 – 12; 13)¹³. Реверсите са от типа *IVPITER CVSTOS, SALVS* и *ROMA* (№№ 8 – 9; 11 – 13; 10).

Според анализите денарите от Юлиево-Клавдиевата династия до управлението на Нерон са от чисто сребро и теглото им е непроменено до началото на царуването на Нерон, когато е намалено (Walker 1976). Началото на упадък в чистотата на метала традиционно се поставя през 64 г., когато някои учени смятат, че сече-

¹⁰ Тезата предизвиква много въпроси, като например, къде първоначално е формирана тази находка, на територията на Сердика или в друга част на империята, ако собственикът е бил свързан с войската и т.н. Ограниченият брой известни находки с римски републикански монети на територията на област София – 5 бр., представляват 2,5 % от общия брой известни съкровища и са с плътност 0,59 % на брой на 1000 кв. км (Теодосиев 2017, 581).

¹¹ Повече за живота и управлението на Нерон виж у Shotter 1999.

¹² Монетите от Юлиево-Клавдиевата династия (7 бр.) представляват 0,23 % от състава на находката.

¹³ Номерата са от каталога в края на текста.

нето на денари е било прехвърлено в Рим. Следва по-нататъшен спад в теглото, като се приема, че това е отговор на финансовия натиск, особено след катастрофалния пожар в Рим през 64 г. сл. Хр. (Butcher, Ponting 2005, 164 – 165). Тежестта на предреформения денар според отделните изследователи е различна – 3.54 г (Mac Dowall 1979, 136); 3.7 г (Mac Dowall 1979, 143); 3,57 г (Walker 1976, 18), 3.47 г (Walker 1976, 25), 3.63 г (Duncan-Jones 1994, 225) и 3.67 г (RIC I², 134). Спадът в теглото на постреформения денар на Нерон с около две десети от грама се приема за разумно (Butcher, Ponting 2005, 164 – 165), но се цитира различно, като 3,5 г (Mac Dowall 1979, 143), 3,18 г (Walker 1976, 18), 3.36 г (Duncan-Jones 1994, 225) и 3.41 г (RIC I², 141). Регламентираното тегло не е ясно, но най-вероятно представлява 1/96 от римската либра (Butcher, Ponting 2005, 164).

Монетите на Нерон от находката в Сердика са сечени след реформата, което е видно и от тяхното тегло: 2,89 г; 2,97 г 3,00г; 3,06 г 3,20 г; 3,48 г. Дори като отчетем изтритите ядра, регистрираните стойности са ниски. Освен това се приема, че след 63 – 64 г. има промяна и в съдържанието на среброто (Metcalf 1989, 68). Новите денари са много различни от „преди реформата“ и според *Mac Dowall*, те притежават различни аверсни легенди, портретите са по-зрели и върху обратната страна следват различни типове. Цитираният автор предлага хронология основана на промени в лицевата легенда, където ключът е приемането от Нерон на титлата император като праеномен през 66 г. Денарите без съкращението IMP, с легендите NERO CAESAR и NERO CAESAR AVGVSTVS, са поставени в годините 64 – 65/6 г., а легендите IMP NERO CAESAR AVGVSTVS и IMP NERO CAES AVG P P са след тези години. Много от типове на обратната страна са общи за монетите със и без IMP. Някои обаче се срещат само в комбинация с конкретни аверсни легенди (например AVGVSTVS GERMANICVS, Нерон прав, се появява с NERO CAESAR; военни знамена без легенда, с IMP NERO CAES AVG P P). Този факт сам по себе си категорично предполага, че има някакво развитие и не всички аверсни легенди се използват едновременно (Butcher, Ponting 2005, 167).

Следват шест монети на император Галба (*Servius Sulpicius Galba*) (67 – 69) (№№ 14 – 19), управлявал първи в годината на четиримата императори¹⁴. Върху пет от тях аверсът е с глава на императора надясно (4 бр.), 1 бр. наляво и надпис IMP SER GALBA AVG. Реверсите са с 4 различни типа: ROMA RENASC; SPQR OB CS – в дъбов венец (3 бр.); VICTORIA PR и DIVA AVGVSTA. Последната монета върху лицето е с надпис IMP SER GALBA CAESAR AVG. Предвид само

¹⁴ Повече за император Галба виж в Greenhalgh, 1975; Wellesley 2000.

шестмесечното управление на император Галба, всички негови монети се отнасят към времето юни 68 – януари 69 г.

Всички екземпляри са сечени в Рим, а теглото им във възходящ порядък е: 2,90 г; 2,94 г; 3,01 г; 3,15 г; 3,18 г; 3,21 г, което е съотносимо с резултатите при император Нерон. Някои от денарите са силно изтрити №№ 9, 10, 12 (№№ 9, 10, 13).

Хронологически следват монетите на император Вителий (*Aulus Vitellius Germanicus*), управлявал в продължение на осем месеца в годината на четиримата императори – от 16 април до 22 декември 69 г.¹⁵ Това са седем монети (№№ 20 – 26). Върху лицето им надписът е A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P с глава на императора надясно. Реверсните типове са пет – CONCORDIA P R; LIBERI IMP GERMAN с бюстовете на неговите наследници; LIBERTAS RESTITVTA – 2 бр.; PONT MAXIM – 2 бр.; XV VIR SACR FAC. Всички монети са сечени в Рим. Измерените тегла са: 2,81 г; 2,95 г; 2,96 г; 2,97 г; 3,01 г; 3,08 г; 3,12 г и са в рамките на описаните дотук екземпляри.

Разгледаните дотук денари са най-ранните и същевременно най-малобройните по династии в находката от Сердика. Следват монетите на император Веспасиан (69 – 79) и неговите наследници.

Днес е трудно да се установи произхода на находката от Сердика, но може да се предположи, че монетите представляват войнишка заплата или са сума, натрупана като печалба от търговски сделки и др.¹⁶ Приема се, че големи монетни находки се откриват по-често в райони с разположени там военни части, където служещите войници получават заплатата си в денари и след това харчат част от парите си там, където са на лагер (Раупов 2013, 300 – 316).

Последните монети в находката са от времето на Северите – Септимий Север (202 – 205), Юлия Домна (193 – 211), Каракала (197 – 217), Плавтила (211), Гета (198 – 212), които представляват 2,48 % от всички монети. Това е времето на настъпилата девалвацията на сребърния номинал, което води до увеличаването на укритите в земята монетни находки. Голямата инфлация води до обезценяването на монетите в обращение и техните собственици предпочитат да ги укрият и изчакат по-добрите дни за търговия. Според Рийс за оставане на находките в земята има най-малко две причини – едната от тях е смъртта на притежателя им, а втората е неизгодният курс на среброто, неговото влошено качество, което е причина

¹⁵ Вителий никога не е признат за император от целия римски свят, въпреки че от Сената са му присъдени обичайните за един император почести.

¹⁶ Не е изключено и двете предположения да са верни, предвид хронологическия обхват на монетите. Наличието на дребните бронзови монети, заедно със сребърните денари в гърнето, могат да се тълкуват в посока търговския характер на спестяванията.

собствениците да нямат интерес да потърсят укритите монети и те остават в земята до наше време (Reese 1981, 86 – 87)¹⁷.

Ситуация на терена¹⁸:

Проведените разкопки в периода 2015 – 2018 г. източно от площад „Св. Неделя” са върху терена, който е проучван при спасителни разкопки през 50-те години на миналия век (Кацарова 2019, под печат). Откритите и документирани тогава зидове се датират от проучвателите в първата половина на II в. (Иванов, Бобчев 1964, 15 – 16, обр. 9; Кацарова 2019, под печат). При сегашните проучвания дебелината на културните пластове под съвременната настилка на площада достига до 3,70 – 3,80 м, които според Веселка Кацарова се отнасят към римската и късноантична епоха и могат да се отнесат към два основни периода. Към първия са градежите с основи от речни камъни и спойка от бял, песъчлив хоросан, надстроени във височина с кирпичи и покрити с керемиди. За хронологията на тези градежи с най-голямо значение сред находките са четири монети, чиито контекст на намиране безспорно е във връзка с останките от тази ранна архитектура. Три от тях датират от I в. сл.Хр. (от първата половина до 80-те години на същия век), а една е от втората четвърт на II в. Въз основа на находките и стратиграфските наблюдения по време на проучването, градежите от първия строителен период се отнасят към края на I – първата половина на II в. (Кацарова 2019, под печат).

През втория строителен период теренът е зает почти изцяло от масивните зидове на обществена сграда с размери, надхвърлящи проучената площ в западна и южна посока. Разкрита е североизточната част от сградата, а северно от нея – трасе на улица с посока изток – запад (*decumanus*) (Кацарова 2019, под печат). Последващите строителни дейности тук, до края на античната епоха, са свързани с многобройни преустройства на голямата обществена сграда, които не променят ситуацията в застрояването на терена, затова те са обособени като отделни фази на втория строителен период (Кацарова 2019, под печат). Времето, в което тези сгради са били разрушени, а теренът – заравнен и подготвен за ново строителство, според В. Кацарова може да се свърже с мащабната строителна дейност в Сердика при управлението на император Марк Аврелий и по-конкретно след 170 г. (Кацарова 2019, под печат). При проучванията в северната част на площад Св. Неделя се на-

¹⁷ Подобен анализ на проблемите около формирането, състава и датировката на находките от I – III в., виж във Върбанов 2017, Дисертация (непубликувана). Различни аспекти по проблема виж в Reese 1988, 261 – 269; Reese 1995, 107 – 118; Reese 2008, 187 – 195.

¹⁸ Подробно въпросът е разгледан от Веселка Кацарова в Кацарова 2019, (под печат).

мират архитектурните останки от втория строителен период на сграда с голяма застроена площ и масивни зидове, като дължината ѝ по оста север-юг надхвърля 50 м. Нейната източна фасада е оформена като монументален портик с колонада. Открита е още през 50-те години на XX в. при археологическите проучвания и е означена като „Сграда VI“ (Иванов, Бобчев 1964: 43 – 49, Табл. XXVI; Кацарова 2019, под печат).

Според сегашните проучвания и тяхната интерпретация на екипа на В. Кацарова, първоначалният план на сградата от изток е включвал верижно подредени помещения с приблизително квадратен план и сходни размери, като всички имат широки входи от изток. Помещенията нямат връзка помежду си, както и с голямото помещение, развиващо се западно от тях. Според археологическите находки през първата половина на III в. тези помещения са били използвани като магазини, работилници, питейни заведения и пр. (Кацарова 2019, под печат). Северният край на сградата е зает от голяма зала с базиликален план (помещение № 6), а данните за архитектурния му облик през II – III в. сочат, че то е изпълнявало обществени функции (Кацарова 2019, под печат).

Откритите през 2015 – 2018 г. източни помещения на сграда VI са напълно аналогични с новите разкопки и показват, че тази част от града през II – III в. е била средище на търговия и занаятчийско производство (Кацарова 2019, под печат). След средата на III в. сграда VI претърпява съществени преустройства, които не променят плана ѝ, а по-скоро функциите на отделни помещения. Причината за това вероятно е преживян катаклизъм, за който свидетелстват запазените подови нива със следи от пожар (Кацарова 2019, под печат). Тези обстоятелства са пряко свързани с откриването на монетната находка в голямата сграда VI, в помещение № 1, на чиято северна стена в обособена ниша е намерено гърнето със съкровището от римски монети (Кацарова, Горянова, Станев 2016, 550).

Археологическите податки на терена и анализът на съкровището дават основание да се предположи, че то е укрито от своя притежател при последното преустройство на помещението. Вероятната причина за укриването на монетите е настъпилата инфлация през третото столетие и обезценяването на среброто, обстоятелства принудили собственика да ги постави в керамичен съд и укрие в специално приготвен тайник в едно от търговските помещения, които вероятно са били негова собственост или под негов контрол. За съжаление никакви фатални събития са му попречили да си прибере скритото богатство и така то достигнало до наши дни.

Каталог

1. *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio. 100 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
 Л: PISO CAEPIO Q (Piso questores). Глава на Сатурн в профил, на д.; контрол-на марка.
 О: Дватама квестори – Пизо и Цепио, седнали на *subselium* един до друг между два житни класа, с обърнати глави един срещу друг. В отреза – AD FRV. EMV EX SC (Ad frumentum emendum ex senatus consulto).
 AR, 17/18мм. Т. – 3,80 г.
 Crawford 330/ 1a; <http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford4.html> (Табло I. 1)
2. *L. Marcius Philippus. 56 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
 Л: ANCVS Глава на Анкус Марциус на д., с диадема; зад тила *lituus*. Зрънчест кръг.
 О: Акведукт, върху него статуя на конник на д.; под краката на коня – цветя. Надпис – PHILIPPVS обратно на часовниковата стрелка; между арките AQVAM
 AR, 16/18мм. Т. – 3,71 г.
 Crawford 425/ 1 (Табло I. 2)
3. *L. Marcius Philippus 56 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
 Л: Като предния екземпляр.
 О: Като предния екземпляр.
 AR, 16/18мм. Т. – 3,58 г. Изтрита.
 Crawford 425/ 1 (Табло I. 3)
4. *P. Clodius M.f. Turrinus. 42 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
 Л: Глава на Аполон с венец, на д. Зад тила – лира.
 О: P. Clodius (вертикално вдясно) М. Ф. (вертикално вляво) Диана Луцифера, права, насреща, с глава на л., държи по една запалена факла във всяка ръка.
 AR, 17/18 мм. Т – 3,92 г.
 Crawford 494/ 23 (Табло I. 4)
5. *P. Clodius M.f. Turrinus. 42 г. пр. Хр. Монетарница Рим.*
 Л: Като предния екземпляр.
 О: Като предния екземпляр.
 AR, 17/19 мм. Т. – 3, 42 г. Изтрита.
 Crawford 494/ 23. (Табло I. 5)
6. *M. Aemilius Lepidus and Octavian. 42 г. пр. Хр. Монетарница в Италия.*
 Л: R. P. C. LEPIDVS. PONT. MAX... Глава на Марк Лепидус на д. Зрънчест кръг. Изображението не е центрирано спрямо монетното ядро.
 О: C. CAESAR. IMP. III. VIR. R. P. Глава на Октавиан на д. Зрънчест кръг.
 AR, 18/19 мм. Т. – 3,64 г.
 Crawford 495/ 2d. (Табло I. 6)
7. Л: CAESARI AVGVSTO Глава на Август с лавров венец на д. Надписът е обратен на часовниковата стрелка.
 О: MAR-VLT Хексастилен храм на Марс Ултор с кръгъл купол, поставен на триетажен подиум; между колоните, орел между две знамена.
 AR, 19/19,5 мм. Т. – 3,70 г.
 RIC I², № 105a, 18 г. пр. Хр. Монетарница Испания (*Colonia Patricia?*) (Табло I. 7)
8. Л: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
 О: IVPP ITER....., Юпитер, седнал на трон, на л., държи мълния и дълъг скиптер. Изтрит.
 AR; 17/18 мм. Т. – 3,06 г.
 RIC I², № 53, Рим, 64 – 65 г. (Табло I. 8)

9. Λ: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
 О: (IVPP ITER) CVSTOS, Юпитер, седнал на трон на л., държи мълния и дълъг скиптър. Изтрит.
 AR, 16/18 мм. Т. – 3,20 г.
 RIC I², № 53, Рим, 64 – 65 г. (**Табло I. 9**)
10. Λ: NERO CAESAR AVGVSTVS, глава с лавров венец, на д.
 О: В отреза (ROMA) Надписът не се чете. Рома, седнала на курулско кресло на л., държи Виктория и паразониум. Изтрит.
 AR, 17/19 мм. Т. – 2,89 г.
 RIC I², № 55, Рим, 64 – 65 г. (**Табло I. 10**)
11. Λ: NERO CAESAR AVGVSTVS, Глава с лавров венец, на д.
 О: В отреза: SALVS, Салус седнала на л., държи патера.
 AR, 18/19 мм Т. – 3,00 г.
 RIC I², № 60, Рим, 65 – 66 г. (**Табло I. 11**)
12. Λ: Като предния екземпляр.
 О: Като предния екземпляр.
 AR, 16/17 мм. Т. – 2,97 г.
 RIC I², № 60, Рим, 65 – 66 г. (**Табло I. 12**)
13. Λ: IMP NERO CAESAR AVG P P, Глава с лавров венец, на д.
 О: SALVS, Салус седнала на л., държи патера.
 AR, 17/18 мм. Т. – 3,48 г.
 RIC I², № 71, Рим, 67 – 68 г. (**Табло I. 13**)
14. Λ: IMP SER GALBA AVG, глава с лавров венец, на д.
 О: Надписът е изтрит (ROMA RENASC). Рома, права, на л., във военни дрехи, държи Виктория и скиптър. Изтрита.
 AR, 18/19 мм. Т. – 2,90 г.
 RIC I², № 161, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло I. 14**)
15. Λ: IMP SER GALBA AVG, Глава на д.
 О: SPQR OB C S в три линии в средата на венец.
 AR, 18/19 мм. Т. – 3,21 г.
 RIC I², № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло I. 15**)
16. Λ: Като предния екземпляр.
 О: Като предния екземпляр.
 AR, 17/18 мм. Т. – 3,18 г.
 RIC I², № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло I. 16**)
17. Λ: Като предния екземпляр.
 О: Като предния екземпляр.
 AR, 17/18 мм. Т. – 3,15 г.
 RIC I², № 167, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло I. 17**)
18. Λ: IMP SER GALBA AVG, Глава на Галба с лавров венец, на л.
 О: VICTORIA P R, Виктория, права, на л., стъпила върху кълбо, държи венец и палмова клонка.
 AR, 17/18мм. Т. – 2,94 г.
 RIC I², № 174, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло I. 18**)
19. Λ: IMP SER GALBA CAESAR AVG, Глава на Галба с лавров венец, на д.
 О: DIVA AVGVSTA, Ливия права на л. държи патера и вертикален скиптър.
 AR, 17/18мм. Т. – 3,01 г.
 RIC I², № 185, Рим, юли 68 – януари 69 г. (**Табло II. 19**)
20. Λ: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P Глава с лавров венец на д.
 О: CONCOR.....Конкордия седнала на л., държи патера и рог на изобилието.

AR, 17/18мм. Т. – 3,08 г.

RIC I², № 90, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 20**)

- 21. Λ: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P** Глава с лавров венец на д.

О: LIBE.... GER AVG Един срещу друг бюстовете на сина и дъщерята на Вителлий. Изтрита.

AR, 17/18мм. Т. – 2, 81 г.

RIC I², № 101, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 21**)

- 22. Λ: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P** Глава с лавров венец на д.

О: LIBERT.. REST... Либертас, права, насреща, държи шапка *pileus* и дълга въдица.

AR, 15/17мм. Т. – 2, 96 г.

RIC I², № 105, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 22**)

- 23. Λ: A VITELLIVS GERMAN IMP TR P** Глава с лавров венец на д.

О: LIB... RESTITVTA Либертас, права, насреща, държи шапка *pileus* и дълга въдица.

AR, 17/18мм. Т. – 3,12 г.

RIC I², № 105, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 23**)

- 24. Λ: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P** Глава с лавров венец на д.

О: PONT MAXIM, Веста, забулена, седнала на д., държи скиптър и патера.

AR, 18/19 мм. Т. – 2,95 г.

RIC I², № 107, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 24**)

- 25. Λ: A VITELLIVS GERM IMP AVG TR P** Глава с лавров венец на д.

О: MAXIM, Веста, забулена, седнала на д., държи скиптър и патера. Изтрита.

AR, 18/19 мм. Т. – 2,97 г.

RIC I², № 107, Рим, април – 20 декември. (**Табло II. 25**)

- 26. Λ: A VITELLIVS GERMANICVS IMP**, Глава на д.

О: XV VIR SACR FAC Триножник с делфин върху него, надясно, и гарван върху него.

AR, 16,5/17,5 мм. Т. – 3,01 г.

RIC I², № 109, Рим, април – 20 декември (**Табло II. 26**)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Върбанов 2017: В. Върбанов. Варварски нашествия в Долна Мизия и Тракия през I – III век (по нумизматични и археологически данни). (Непубликувана докторска дисертация). Велико Търново, 2017.

Доткова 2008: М. Доткова. Колективна монетна находка от римски републикански денари от с. Макоцево, Софийско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, IV, 2008, 33 – 43.

Иванов, Бобчев, 1964: Т. Иванов, С. Бобчев. Разкопки върху площта на хотел „Балкан“ в центъра на София през 1952 – 1954 г. – В: Т. Герасимов (ред.). Сердика. Археологически материали и проучвания. Т. I., София, 1964, 9 – 58.

Златарева 1963: Е. Златарева. Римски републикански монети от колективната находка при с. Тополово, Пловдивски окръг. – Годишник на народния археологически музей – Пловдив, V, 1963 166 – 178.

Кацарова, Горянова, Станев 2016: В. Кацарова, Сн. Горянова, Ал. Станев.

Археологически проучвания на обект „Форумът на Сердика“ – площад „Св. Неделя“, гр. София. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 549 – 553.

- Кацарова 2019:** В. Кацарова. Хронология и предназначение на античните градежи в северната половина на площад „Св. Неделя“, гр. София. София, 2019 (под печат).
- Паунов 2018:** Е. Паунов. Бележки относно една нова колективна монетна находка с римски денари от центъра на София („Serdica – Ларгото 2015“): или как не бива да се пишат статии по нумизматика. – *Реверс*, III, Брой 2 (7), юли-декември 2018, 8 – 15.
- Прокопов 1991:** И. Прокопов. Нумизматична колекция на смолянския музей V в. пр.Хр. – VI в. София, 1991.
- Стоянова, Прокопов 2018:** П. Стоянова, Ил. Прокопов. Колективна монетна находка от римски денари в Сердика (II в. пр.Хр. – началото на II в. сл.Хр.). – В: *Jubilaus VII. Общество, царе, богове. Сборник в памет на проф. Маргарита Тачева*, София, 2018, 331 – 342.
- Теодосиев 2017:** Н. М. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. I, София, 2017.
- Цочев 1998:** М. Цочев. Монети и монетна циркулация в античните керамични центрове Павликени и Бутово. Велико Търново, 1998.
- Butcher, Ponting 2005:** K. Butcher and M. Ponting. The Roman Denarius Under The Julio – Claudian Emperors: Mints, Metallurgy And Technology. – *Oxford Journal of Archaeology*, April 2005 , 163 – 197.
- CCCHBulg. 2007:** I. Prokopov, R. Gushterakliev, G. Dzanev. Coin Collection and Coin Hoards from Bulgaria. Numismatic Collection of the Historical Museum Lovech (anc. Melta) & Numismatic Collection of the Historical Museum Rasgrad (anc. Abritus). I, Sofia, 2007.
- CCCHBulg. 2011:** Sv. Filipova, Ev. Paunov, N. Boyadjiev, A. Tenchova and I. Prokopov. The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Smolyan (Central Rhodopes). (Coins from the 5th century BC to the 6th century AD). III, Sofia, 2011.
- Crawford 1974:** Crawford, M. H. Roman Republican Coinage I – II . Cambridge, 1974.
- Depeyrot 2004:** G. Depeyrot. La Propagande Monétaire (64 – 235) et le trésor de Marcianopolis (251). Wetteren, 2004.
- Duncan-Jones 1994:** R. Duncan – Jones. Money and Government in the Roman Empire. Cambridge, 1994.
- Găzdac, Călian, Alföldy – Găzdac 2008:** C. Găzdac, L. Călian., Á. Alföldy – Găzdac. Roman Republican Coinage in The National History Museum of Transylvania, Cluj – Napoca, 2008.
- Goodman 1997:** M. Goodman. The Roman World 44 BC – AD 180. London and New York, 1997.
- Griffin 1987:** M. T. Griffin. Nero: The End of a Dynasty. London; New York: Routledge, 1987.
- Greenhalgh 1975:** P. A. L. Greenhalgh. The Year of the Four Emperors. London: Weidenfeld and Nicolson, 1975.
- Guest 1994:** P. Guest. Coin hoards and the Marcomanic wars (a review). – *Поселищен живот в древна Тракия. III Международен симпозиум „Кабиле“*, 347 – 360, 1994.
- Guest 1999:** P. Guest. The interpretation of coins: practice and theory. – In: *Proceedings of the IIIrd Theoretical Roman Archaeology Conference held in Glasgow 1993*, 200 – 212.
- IRRCHBulg 2002:** E. Paunov, I. Prokopov. An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins from Bulgaria (IRRCHBulg). – *Glaux*, 15, 2002.

- Youroukova 1993:** I. Youroukova. Originalité iconographique des monnayages municipaux dans les provinces romaines orientales. – In: Proceedings of the XIth International Numismatic Congress. Brussels, 1991, 343 – 356.
- Jeffrey Tatum 2008:** W. Jeffrey Tatum. Always I am Caesar. Blackwell Publishing Ltd, 2008.
- Mac Dowall 1979:** D.W. Mac Dowall. The Western Coinages of Nero. New York, American Numismatic Society, 1979.
- Metcalf 1989:** W. E. Metcalf. Rome and Lugdunum Again. – American Journal of Numismatics, 1, 51 – 70.
- Mouchmoff 1934:** N. A. Mouchmoff. Le trésor numismatique de Reka Devnja. Sophia, 1934.
- Paunov 2013:** E. I. Paunov. From Koine to Romanitas: The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Bulgaria in Antiquity (Moesia and Thrace, ca. 146 BC – AD 98/117). Unpublished PhD thesis, Cardiff University, 2013. Online: <http://orca.cf.ac.uk/47428/>.
- Reece 1981:** R. Reece. Coinage and currency in the third century. – In: The Roman West in the third century, 79 – 88.
- Reece 1988:** R. Reece. Interpreting Roman Hoards. – World Archaeology, vol. 20, 2. Hoards and Hoarding, 261 – 269.
- Reece 1995:** R. Reece. Roman coin hoards in Dacia and beyond. – Studii și cercetării numizmatice, XI, 1995, 107 – 118.
- Reece 2008:** R. Reece. Choosing denarii. – Miscellanea numismatica Antiquitatis. In honorem septagenarii magistri Virgili Mihailescu Birliba oblata. Iași, 187 – 195.
- RIC I:** C. H.V. Sutherland. The Roman Imperial Coinage. Vol. I²: From 32 B.C. to A.D. 69. London, 1984.
- Shotter 1999:** D. Shotter. Nero. London and New York, 1999.
- Walker 1976:** D. R. Walker. The metrology of the Roman silver coinage. Part 1: from Augustus to Domitian. (Oxford, BAR Supplementary Series 5).
- Weigel 1992:** R. D. Weigel. Lepidus. The Tarnished Triumvir. London and New York 1992.
- Wellesley 2000:** K. Wellesley. The Year of the Four Emperors. 2000 (Third edit.), London and New York.
- (<http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford5-2.html>).

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

- Табло I. 1.** Денар на *L. Calpurnius Piso Caesoninus and Q. Servilius Caepio*
- Табло I. 2.** Денар на *L. Marcivs Philippus*
- Табло I. 3.** Денар на *L. Marcivs Philippus*
- Табло I. 4.** Денар на *P. Clodius M.f. Turrinus*
- Табло I. 5.** Денар на *P. Clodius M.f. Turrinus*
- Табло I. 6.** Денар на *M. Aemilius Lepidus and Octavian*
- Табло I. 7.** Денар на Август като цезар
- Табло I. 8.** Денар на император Нерон
- Табло I. 9.** Денар на император Нерон
- Табло I. 10.** Денар на император Нерон
- Табло I. 11.** Денар на император Нерон

Табло I. 12. Денар на император Нерон

Табло I. 13. Денар на император Нерон

Табло I. 14. Денар на император Галба

Табло I. 15. Денар на император Галба

Табло I. 16. Денар на император Галба

Табло I. 17. Денар на император Галба

Табло I. 18. Денар на император Галба

Табло II. 19. Денар на император Галба

Табло II. 20. Денар на император Вителий

Табло II. 21. Денар на император Вителий

Табло II. 22. Денар на император Вителий

Табло II. 23. Денар на император Вителий

Табло II. 24. Денар на император Вителий

Табло II. 25. Денар на император Вителий

Табло II. 26. Денар на император Вителий

THE EARLY COINS OF THE LARGE SILVER HOARD FROM SERDICA

Dochka VLADIMIROVA-ALADZHOVA

(Summary)

In 2015, a large coin hoard was discovered during regular archaeological research of Saint Nedelya – North Site. It is composed of 2982 silver and 5 bronze coins laid in a ceramic pot covered with red varnish and bearing the name of Selvius Kalist scratched in Greek, most probably the owner of the wealth. The coins are dating from the 2nd c. BC – AD 3rd c.

The find from Sveta Nedelya relates to the mixed type hoards and comprises three groups of coins – Roman Republican and Imperial denarii, and bronze provincial coins of the smallest denomination. The latter distinguish the hoard in question from the ones discovered so far in Bulgaria.

The work here presented discusses the earliest coins in the hoard – the Roman Republican denarii, the Imperial denarii of the Julio – Claudian dynasty (27 BC – AD 68), and the year of the four emperors (68 – 69) to Emperor Vespasian, the founder of the Flavian dynasty (69 – 96).

Six Republican denarii are chronologically the earliest of all, bearing the names of the monetary magistrates *L. Calpurnius Piso Caesoninus* and *Q. Servilius Caepio* (100 BC), *L. Marcus Philippus*, *P. Clodius M.f. Turrinus*, *Marcus Aemilius Lepidus*, and those of the Roman Empire belong to 18

emperors, 2 caesars and 10 empresses as the smallest being the number of pieces of Julio – Claudian dynasty and the pieces from the time of Nerva – Antoninus are the most numerous. The denarii from the time of the Severan dynasty are the latest in date.

The archaeological research carried out in 2015 – 2018 east of Sveta Nedelya Square covered the terrain explored in 1950ies through rescue excavations. According to the latest results and their interpretation, the initial plan of the revealed building included chain-arranged premises from the east, roughly square in plan and similar in dimensions as all of them have broad entrances from the east. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. The premises have no connection with each other, as well as with the large premises developed west of them. Judging from the archaeological finds, in the first half of the 3rd c. they were employed as shops, workshops, pubs, etc. The northern end of the building is covered with a large hall basilical in plan (premises N 6); the data of its architectural shape show that in the 2nd – 3rd c. it had public functions.

The eastern premises of building VI explored in 2015 – 2018 are completely analogous to the new excavations and show that in the 2nd – 3rd c. this sector of the town was center of trade and craft production. After the mid 3rd c. building VI underwent significant reconstructions that did not change its plan but rather the functions of the premises. The reason for this is probably a cataclysm experienced, as evidenced by the preserved levels of the floor with traces of fire. These circumstances are directly related to the discovery of the coin hoard in the large building VI, in premises N 1, on whose northern wall, in a recessed niche, the pot with Roman coins was found.

The archeological data of the terrain and the analysis of the hoard give reason to suppose that it was concealed by its owner at the last reconstruction of the premises. The likely reason for the coin hiding is the third-century inflation and the depreciation of silver, circumstances that forced the owner to put them in a ceramic pot and hide in a specially prepared hiding place in one of the commercial premises, which may have been owned or controlled by him. Unfortunately, some fatal events prevented him from taking back the hidden wealth, and so it reaches the present day.

Табло I

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Табло II

19

20

21

22

23

24

25

26

1

2

3

4

5

6